



„világosak lesznek előttünk a homályok és sötétségek”.

Tanulmányok Csáth Gézaról

Szerkesztette Major Ágnes és Mizers Dániel

MIT-konferenciák 11

Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2025, 224 l.

KIS Petronella

MMA Kiadó, szerkesztő

ORCID: 0000-0001-8712-3385

A „világosak lesznek előttünk a homályok és sötétségek”: *Tanulmányok Csáth Gézaról* című kötet a 2024 májusában az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szervezésében megvalósult *Csáth Géza életműve és hatása* című konferencia előadásainak anyagából készült. Összesen tizenhat tanulmányt tartalmaz, amelyek tükrözik a kutatók élénk és széles körű érdeklődését az életmű iránt, szerkezete pedig hat fejezetre oszlik. A szövegek reprezentálják a csáthi életmű sokszínűségét és komplexitását, hiszen a humán- és természettudományok összefonódásán túl az elemzésekben felsejlik az író zenei műveltsége is, ahogy művészetének filmvásznon megjelenített adaptációiba is betekintést nyerhetünk. A tanulmányok szerzői különböző aspektusokból vizsgálódva éppúgy kínálnak új interpretációs lehetőségeket az életmű kanonizált novelláira (*A kis Emma*, *Fekete csönd*, *A varázsló kertje*, *Eroica* stb.) vonatkozóan, mint a szélesebb olvasóközönség körében jóval kevésbé ismertekre vagy a Csáth életében kötetben nem publikáltakra.

A *Téma, motívum, műfaj* egységen belül Bengi László tanulmánya Csáth 1910-es évek elején írt novelláira fókuszál, melyeket az életmű kései darabjaiként és egyben a korábbiakhoz képest (melyek még nem a morfiom hatása alatt születtek) jóval kevésbé kvalitatív művekként tartanak számon. Bengi László – Kosztolányi nekrológformában megírt, erre vonatkozó álláspontját is kritikával illetve – arra igyekszik rávilágítani, hogy ezek a kaotikusnak tűnő elbeszélések hibáik ellenére is tartogatnak figyelemre méltó, alternatív lehetőségeket és esztétikai tapasztalatokat láttató elbeszéléstechnikákat. Ezt bizonyítandó, három elbeszélés (*Vasút*, *Erna*, *Schmith mézeskalácsos*) vizsgálatán keresztül érzékelteti, hogy „az életnek olyan narratív tapasztalatát képes Csáth megjeleníteni, amely ellentmondásosságában [...] nagyon is modern: egyszerre tárja föl a lehetőségek széles spektrumát, és marad alul az ebből fakadó kiszámíthatatlansággal szemben”. (19.)

Bartal Mária az orvos-beteg kapcsolat anomáliáiról értekezik négy novella (*Fekete csönd*, *Az albíróék*, *Frigyes*, *Lajos*) szereplőit vizsgálva. Az orvostudomány szemléletváltozásaival párhuzamosan szemléltetve térképezi fel a 19. századi európai és magyar irodalom orvoskarakterének viselkedését, ábrázolásmódjait, az orvos és a páciens egymáshoz való viszonyát és kommunikációs szokásaikat, illetve *A varázsló kertje* című kötet más elbeszéléseiben megjelenő doktorok jel-

lemrajzát, elbeszélői pozícióját elemzi röviden. Bartal Mária kutatása az orvos pozíciójával való visszaélés témájának előtérbe kerülése kapcsán az erőszak nyelvi reprezentációjára és annak sokszínűségére irányítja a figyelmet.

Papp Ágnes Klára egy, a Csáth-életműben gyakran elemzett műfaj, a mese változatait veszi számba, különválasztva az író által mesének nevezett és a műfajt motívumok szintjén megidéző szövegeket. Előbbiek közül kiemeli a korai írásokban megjelenő tanmesék attribútumait és a műfaj hagyományaira épülő, ugyanakkor azokat leromboló attitűdöt: „beszédmódjukkal, sematikus történetükkel megidézik a tanulságos mesét, ugyanakkor az erre vonatkozó olvasói elvárást rendre meg is cáfolják, egyszerre két értékrend jelenlétét érzékeltetik, ráadásul a bevett értékeket az olvasói elvárások kifordításán keresztül tagadják”. (36.) Utóbbiakat a korszak szecessziós-szimbolista mesekultuszába illeszkedő szövegeknek nevezi, amelyek a motívumok és az irodalmi áthallások szintjén reflektálnak a műfajra. Harmadik típusként a történetközpontú elbeszéléssel azonosítja a mesét.

A *Novellák közelről* ciklusban a szerzők egy-egy Csáth-elbeszélést vesznek alaposan górcső alá. Osztroluczky Sarolta az *Apa és fiú* című elbeszélést elemzi mint „a tékozló fiú evangéliumi példabeszédének (Lk 15,11–32) egyfajta inverz vagy kiasztikus” parafrázisát. (45.) A cselekményelemeken túl a szerkezeti és a szereplők közti kapcsolatrendszer hasonlóságait, a különböző nyelvi regiszterek áthallásait vizsgálja, és kitér bizonyos, a pretextushoz kapcsolódó jellegzetes kifejezések novellabeli használatára is: például arra, ahogyan Csáth épít a „megváltás” szóra és annak szemantikai kiforgatására, újraértelmezésére az apa csontvázának megvásárlásakor. Maga a szakrális, bibliai szövegekkel való groteszk játék vizsgálata azért is különösen releváns és indokolt Csáth esetében (látni fogjuk a *Pál és Virginia* című novella elemzése kapcsán is), mert publicisztikai írásaiban többször hangot adott ellenvéleményének az iskolákban alkalmazott hittantanítási elvek kapcsán, és azok elavultságára, a fejlődő idegrendszerre gyakorolt destruktív hatására hívta fel a figyelmet.

Kányádi András a *Tavaszkokat* és annak szöveggenetikáját avatja vizsgálata tárgyává. Az elbeszélés bizonytalan keletkezési dátuma, illetve egy német nyelvű megjelenés és három különböző magyar kéziratváltozat összevetése során azt a kérdést igyekszik tisztázni, minek köszönhetőek a novella helyenként furcsán hangzó részletei, pontatlanságai az 1994-es kiadású, *Mesék, amelyek rosszul végződnek* című kötetben. A kérdés különösen jelentős abból a szempontból, hogy e gyűjteményben láttak napvilágot elsőként összegyűjtve Csáth kötetbe nem válogatott elbeszélései, amely sajtó alá rendezett szövegkiadás egyben alapjául szolgált a következő mintegy három évtized Csáth-kutatásának. Kányádi András éleslátó elemzése arra is kitér, milyen, a *Tavaszkok* interpretációja szempontjából kulcsfontosságú elemek sikkadtak el a korábbi, folyóiratokban közölt szövegváltozatokban.

A *Szövegalkotási eljárások* című fejezetben Mizsur Dániel egy Csáth kapcsán már korábban is gyakran elemzett szövegcsoporthoz, a keretes elbeszélésekhez és azok funkcióját vizsgálja. Legrészletesebben a *kis Emmát* és annak műfaji határait elemzi ebből a szempontból, rávilágítva a keretfikció és a történet forrásául szolgáló személyes napló közötti feszültségre. Megítélése szerint ez az a szöveg a Csáth-életműben, „amelyben a keretes szerkezet, a narratív beágyazás poétikailag a leginkább funkcionális, a jelentésszerkezetet nyitottá alakító tényező”. (77.)

Gintli Tibor tanulmányának tárgya egy Csáthtal kapcsolatban jóval ritkábban kutatott narratív technika, az intertextualitás mint provokáció, amelyet három szövegpéldán keresztül

szemléltet. *A varázsló kertjének* háttérében *Az Ezeregyéjszaka* meséinek két szövegét (*Ali baba és a negyven rabló*, *Aladdin és a csodálampa*) véli felfedezni, mely történetek szubverzív reflexiójaként, a kereszténység kiforgatott gyermekképeként értelmezi a Vass fiúk történetét. Szintén e nézőpont érvényesül a *Pál és Virginia* című novellában, Henri Bernardin de Saint Pierre kisregényére építve. Csáth szövege leplezetlenül a szöveg ellendarabjaként pozicionálja önmagát, és Gintli Tibor szavaival élve „parodisztikus grimaszt” (83) mutat a keresztény szerelemfelfogásnak és a társadalom által elvárt normáknak. Az *Egyiptomi József* a bibliai történetre reflektál, és válik annak „blaszfémikus újraírásává” (87) a tiltott érzéki örömök megélésével és középpontba állításával. Gintli Tibor az olvasó provokálásának tudatos gesztusaként értékeli e technikát, akárcsak a Csáth-szövegekben hasonló célt szolgáló szenvtelen elbeszélésmódot vagy a morbid humort.

A Párhuzamok és kapcsolódások – az életművön belül és kívül blokkban Kosztolányi Tibor Csáth *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* című munkája alapján vizsgálja a komplexelmélet, illetve a komplexek (szexuális-fajfenntartási, egészség- vagy önfenntartási, anyagi vagy pénz-, erkölcsi és ambíciókomplex) megjelenését a novellákban és azok szereplőinek személyiségében, cselekedeteiben. Főként a kései elbeszélésekben veszi sorra az egyes típusokat, és tárja fel a szakszöveg és a szépirodalmi művek közötti áthallásokat, reflektálva a női és a férfi szereplők komplexeinek és az ezek következtében rájuk mért „büntetés”-nek, sorscsapásnak a különbségeire is.

Fráter Zoltán tanulmánya *A varázsló kertje* című kötet elbeszéléseinek háttérében felfedezhető intertextuális utalások gazdag tárházát kínálja fel a századforduló nagy mestereihez (Andersen, Maupassant, Baudelaire, Rimbaud, Oscar Wilde, Mallarmé, Turgenyev stb.) kapcsolódóan. Írása inkább távoli asszociációkat, laza kapcsolódási pontokat társít a Csáth-szövegekhez a témák, motívumok szintjén, illetve a műfaji hasonlóságok alapján, semmint szövegszerűen kimutatható vagy szoros párhuzamok feltárására törekszik.

Toldi Éva a Csáth-életmű transzkulturális továbbéléséről értekezik, azaz a Csáth-szövegek szerb fordításainak megjelenéséről ad számot a délvidéken. Kitér a kötetek fordítóinak Csáth-hoz való viszonyára, a szövegek válogatásának szempontjaira és a szerb recepciótörténetre, amely jellemzően életrajzi alapon közelíti meg életművét. Írásából jól kirajzolódik a differencia a magyar és a szerb kánon részét képező Csáth-novellák között. Ezt követően szemlézi a szerb nyelven megjelent szépirodalmi műveket, melyek pretextusként használják Csáth műveit vagy élettörténetét.

A Kapcsolattörténet, életrajz, kánon című fejezetben Arany Zsuzsanna tanulmánya sajtótörténeti kuriózumokról ad számot. Főként a Csáth életében fontos szerepet betöltő sajtóorgánumok, a *Budapesti Napló*, a *Világ* és a *Nyugat* szerkesztősége köré szerveződött, írókból, költőkből, újságírókból és más kulturális szakemberekből, alkotókból álló polgári értelmiségi csoport mindennapjait mutatja be. Írása tárgyalja – a korszak aktuálpolitikai eseményei köré szöve – e kör tagjainak politikai nézeteit, eszmerendszerét és annak változásait, amelyek nagyban befolyásolták, mely lap szerzői, szerkesztői gárdája mellett tették le voksukat és kötelezték el magukat. Ezenkívül kitér Csáth ezekben az években keletkezett újságcikkeire, amelyekből nyomon követhető a történelmi események következtében is formálódó ideológiai szemléletmódja.

Mekis D. János a polihisztor Csáthnak szentel figyelmet, vagyis a Csáth-életműben megjelenő diszciplinákat – orvostudomány, természettudományok, bölcsészet, irodalom-, zenetudomány és képzőművészet – és azok interferenciáit, valamint az ezek mentén kontextusba emelhető tudástranszfereket vizsgálja. Értelmezi a polihisztor-fogalom történeti-elméleti megközelítéseit és ambivalenciáját, majd az olyan, két művészeti ág határán elhelyezkedő műveit tárgyalja, mint

például a már említett *Tavaszkok*, ahogyan reflektál a pszichoanalitikusi és a szépirodalmi munkássága egymást gazdagító dinamikájára is. Kiemeli, hogy „A lélektani, orvostudományi szempont Csáth Géza számos novellájában innovatív irodalmi formákban érvényesül”. (154.)

Major Ágnes tanulmánya Csáth hatástörténetét kutatja, amely egyértelműen az életrajzi elemeket helyezi előtérbe, illetve az ezeken alapuló biofikciós művekre fókuszál, amelyek „Csáth életrajzi alakmását avatják hősükké, ugyanakkor elrugaszkodnak az élettörténet pontjainak hitelen és objektív ábrázolásától, miközben a megalkotott Csáth-képet egy meghatározott kreatív és művészi koncepció részévé teszik”. (167.) Az elemzett szerzők (Esterházy Péter, Tolnai Ottó, Orbán János Dénes, Lovas Ildikó, Németh Zoltán) műveinek szemlézése hűen rávilágít arra, milyen perspektívák, motivációk és célok mentén változhatott az elmúlt évtizedek során Csáth alakjának megjelenítése a kortárs magyar irodalomban. E komplex, személyes és alkotói viszonyulások jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Csáth karaktere egy kultúrtörténeti konstrukciót hozzon létre, melyben az idő előrehaladtával egyre nehézkesebbé válik szétszálazni a valóságot és a fikciós elemeket.

Murzsa Tímea Lovas Ildikó *Amikor Isten hasba rúg* című művének Csáth-képét elemzi, illetve hogy az mennyire képez összhangot a Csáthról kialakult kultusszal és kánonban elfoglalt helyével. Írásából kiderül, hogy a Csáth családot, az abban zajló belső folyamatokat, viszályokat középpontba helyező dráma a recepcióban kevésbé emlegetett elemeket is felmutat életük-ből, ugyanakkor a szerző számára kérdés marad, „Lovas Ildikó alkotása mennyire termeli újra azokat a mechanizmusokat, amelyekkel szemben megfogalmazza magát”. (181.) Célja ugyanis – alcíme szerint is – a *Rekonstrukció*, amely ezúttal az élettörténet elemeinek és Csáth fikciós műveinek vegyítésével jön létre.

Az *Adaptációk* című ciklus tulajdonképpen az előző szövegblokk része is lehetne, hiszen az e tanulmányokban elemzett művek is a Csáth karakterét és oeuvre-jét megidéző művek sorába illeszkednek, csak ezúttal a filmvászonon. Gelencsér Gábor a novellák és szaktanulmányok, illetve a naplók felhasználásával készült mozgóképek (tévéjátékok, tévéfilmek, non-professional filmek, mozifilmek) formai megoldásait szemlézi, amelyek – az életműhöz hasonlóan – gyakran maguk is határátlépőknek nevezhetők, illetve megoldásokat kínál arra a kérdésre, Csáth írásművészete milyen, a film műfajának speciális kifejezési eszközeit hozhatja játékba annak érdekében, hogy írói stílusát is hűen reprezentálja: például a keretes elbeszélésekhez a flashback-technikát; a szürrealista miliő megteremtéséhez az álom/tudatfilm eljárásait; a lineáristól eltérő felépítésű, atmoszférateremtő novellák megidézéséhez a sűrítést/montázsszekvenciát. Gelencsér Gábor ezenkívül kitér Csáth személyére is az adaptált szövegekben, illetve Molnár György film-jét, *A varázsló álmát* elemzi részletesebben.

Sághy Miklós az *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című Szász János-filmet és az annak alapjául szolgáló Csáth-alkotásokat (köztük naplóját is) vizsgálja. Kitér a klinika ábrázolásmódjának jelentős diszkrepanciájára (amely a filmben szürreális kínzókamrának és egyben börtönnek, valamint szakrális helyszínnek is tűnik), ahogy Brenner doktor pszichoanalitikus módszereinek és eszközeinek radikális torzítására is. Szintén szignifikáns eltérés az orvos bevonódása betegének történetébe, aki képtelen elhatárolni önmagától annak pszichózisát. Mindezek következtében a filmvászonon egy pokoljárás-történetet láthatunk megelevenedni, amely „Csáth tragikus, fausti karakterét állítja a középpontba”. (212.) Az ehhez hasonló példák szemléletesen tükrözik, milyen

tényezők következtében váltak a Csáth-kultusz legmeghatározóbb elemeivé a tébolyult ideg orvos köré szövődő legendák az elmúlt évtizedekben Magyarországon és a délvidéken is.

A kötet tanulmányai meglehetősen konstruktív szakmai diskurzust kezdeményeznek és bontakoztatnak ki az életmű körül. Számos írás Csáth rendkívüli intellektusára irányítja a figyelmet, melyből nemcsak a különböző műfajok, formák és esztétikai minőségek lerombolásának és újrakonstruálásának szándéka mutatkozik meg, de az irodalomtörténet-írás távlatai is kirajzolódnak, hiszen a pretextusokra épülő Csáth-novellák immár maguk is a kortárs magyar irodalom és a kultúra számos művészeti alkotásának hivatkozási pontjaként és egyben továbbírásra rendeltetett hagyományként szolgálnak.